

Віктор ПАШКОВ,

доцент кафедри міжнародних відносин
Університету митної справи та фінансів

СПЕЦІАЛЬНИЙ МІЖНАРОДНИЙ ТРИБУНАЛ ЩОДО ЗЛОЧИНУ АГРЕСІЇ РФ

За час повномасштабної війни в Україні російські військові та їх колаборанти скоїли величезну кількість військових злочинів. Лише за даними Офісу генерального прокурора, станом на кінець лютого 2024 р., в Україні було зареєстровано понад 125 тис. військових злочинів, з яких 96,8 тис. – за статтею 438 ККУ «Порушення законів та звичаїв війни». З перших днів вторгнення уряд України задіяв усі можливі міжнародні судові інституції для притягнення росії до відповідальності – Міжнародний суд ООН, Європейський суд з прав людини, Міжнародний кримінальний суд (МКС).

Зокрема МКС 2 березня 2022 р. за зверненням 42 країн оголосив про початок розслідування воєнних злочинів внаслідок вторгнення РФ в Україну. У подальшому між Україною та партнерами сформувався консенсус: основний масив кримінальних справ, пов'язаних з військовими злочинами російських військових, будуть розглядати українські суди, а слідчі МКС розслідуватимуть системні військові злочини та дії російських керівників середнього та вищого рівня (незаконне вивезення українських дітей до РФ, нищення цивільної інфраструктури).

Однак з точки зору досягнення справедливості головна відповідальність за всі військові злочини, скоєні в Україні, лежала на вищому керівництві РФ, яке розв'язало неспровоковану та жорстоку війну проти України на угоду своїм параноїдальним уявленням і імперським амбіціям. В. Путін і його соратники мали бути покарані за агресію як першопричину всіх подальших злочинів.

Російське вторгнення в Україну стало одним з найбільш зухвалих порушень Статуту ООН з часу його ухвалення. Резолюція 3314 Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1974 р. визначає агресію як застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави або будь-яким іншим способом, несумісним зі Статутом ООН. Також цей документ містить перелік дій з семи пунктів, які кваліфікуються як акт агресія – від вторгнення і бомбардувань до блокади портів. Росія у війні проти України скоїла їх всі.

Також згідно зі ст. 8 Римського статуту Міжнародного кримінального суду «злочином агресії» є планування, підготовка, ініціювання або вчинення особою, яка спроможна фактично здійснювати контроль за політичними чи військовими діями держави або керувати ними, акту агресії, який за своїм характером, тяжкістю та масштабами є грубим

порушенням Статуту ООН [1, с. 142].

Таким чином, найлегше притягнути до відповідальності військово-політичне керівництво рф з юридичної точки зору можна було за злочин агресії. Але проблема полягала в тому, що у випадку росії МКС не мав належних повноважень розслідувати злочин агресії. Згідно з Римського статуту до його юрисдикції належать чотири типи злочинів – геноцид, злочини проти людства, військові злочини та злочин агресії. Однак в останньому випадку МКС має юрисдикцію лише за умови, якщо держава, яка здійснила напад, є учасницею Римського статуту. Росія та Україна підписали статут у 2000 р., але так і не ратифікували його. У цих умовах єдиним міжнародно-правовим способом притягнути до відповідальності російську владну верхівку стало створення спеціального міжнародного трибуналу щодо злочину агресії рф.

Перші заклики до його створення почали лунаати навесні 2022 р. Зокрема група вітчизняних і міжнародних фахівців-юристів за підтримки МЗС України 4 березня опублікувала декларацію про можливість створення трибуналу для керівництва росії на тих самих принципах, що й Нюрнберзький процес. У липні 2022 р., виступаючи на міжнародній конференції у Гаазі, міністр закордонних справ Д. Кулеба окреслив п'ять основних параметрів бачення України майбутнього трибуналу [2]:

- трибунал базуватиметься на правилах і підходах, які застосовуються МКС, зокрема в Римському статуті;
- судовий розгляд охоплюватиме всі події, починаючи з лютого 2014 р.;
- коло підсудних складатиметься з осіб, які здійснюють фактичний контроль або безпосередньо керують військовими та політичними діями рф;
- офіційний статус і імунітет особи, зокрема президента, урядовця чи іншої посадової особи, не звільнятиме від кримінальної відповідальності;
- трибунал розглядатиме лише злочини агресії проти України.

22 вересня 2022 р. ініціативу зі створення трибуналу щодо злочину агресії росії озвучив президент України В. Зеленський під час виступу на 77-й сесії Генеральної Асамблеї ООН, а вже наприкінці вересня адміністрація В. Зеленського представила послам 30 країн-партнерів проєкт створення спецтрибуналу. Пропозиція передбачала створення спеціального трибуналу для притягнення до відповідальності керівництва рф за злочин агресії через рішення Генеральної Асамблеї ООН. ГА могла звернутися до Генерального секретаря з проханням укласти відповідну угоду з урядом Україною. Ця модель спиралася на досвід трибуналів для переслідування воєнних злочинців у Руанді (1995) та колишній Югославії (2002), але на відміну від них, за основу бралось не рішення Ради Безпеки ООН, де рф мала право вето, а резолюція ГА. На думку Києва, такий варіант створення трибуналу забезпечив би йому високу міжнародну легітимність і дозволив подолати посадовий імунітет – президента в. путіна, прем'єр-міністра м. мішустіна та голови МЗС с. лаврова.

Іншим робочим варіантом, який розглядала в адміністрації В. Зеленського, було створення спецтрибуналу через укладання багатосторонньої міжнародної угоди між Україною та зацікавленими державами, відкритої для підписання іншими. Вже після створення такого трибуналу можна було б заручитися підтримкою ГА ООН.

Офіс Генерального прокурора та СБУ у рамках розслідувань щодо злочину агресії оголосили підозри 681 особі: 319 депутатам Державної думи рф, 178 сенаторам Ради Федерації, 153 російським урядовцям, політикам і пропагандистам, а також 31 представнику вищого військового командування. Згодом посол з особливих доручень МЗС А. Кориневич повідомив, що Україна у рамках майбутнього трибуналу планує притягти до відповідальності близько двадцяти російських високопосадовців [3].

У листопаді 2022 р. вітчизняні дипломати почали лобювати в Генеральній Асамблеї ухвалення резолюції щодо створення спецтрибуналу, однак зіштовхнулися з кулуарною протидією з боку Сполучених Штатів. Паралельно Україна працювала над формуванням міжнародної коаліції (Core Group) зі створення спецтрибуналу. До кінця 2022 р. ініціативу Києва підтримали понад десять країн, зокрема Латвія, Литва, Естонія, Польща, Чехія, Словаччина, Франція, Нідерланди, Румунія, Словенія.

Позиція Вашингтону у цьому питанні була дуже стриманою, оскільки США історично не підтримують подібні міжнародні механізми, які у подальшому можуть бути застосовані проти них. Водночас ставлення адміністрації Дж. Байдена до ідеї трибуналу не було чітким. Якщо у травні-серпні 2022 р. американські урядовці взагалі відмовлялися обговорювати створення спецтрибуналу щодо російських керівників, то потім на фоні розгорнутої дипломатичної активності Києва на цьому треку США почали демонструвати більшу готовність до дискусії. Деякі радники в адміністрації вважали, що спецтрибунал за злочин агресії рф міг суттєво посприяти американським інтересам у світі – ще більше ізолювати путінський режим і показати провідну роль США у збереженні міжнародного правопорядку.

У січні 2023 р. про свою підтримку спецтрибуналу щодо злочину агресії росії оголосили Велика Британія, Італія, Німеччина, Австралія та Бельгія, однак виступили за гібридну модель – інтернаціоналізований суд, який би ґрунтувався на українському кримінальному праві та юрисдикції, але містив міжнародну компоненту (прокурори, судді, фінансова підтримка). Зрештою, 26 січня у Празі відбулася інституціоналізація Core Group – перше засідання координаційної групи зі створення Спеціального трибуналу щодо злочину агресії Росії, в якому прийняло участь 21 країна. Окрім того, 2 лютого 2023 р. на саміті Україна-ЄС у Києві президент Європейської комісії Урсула фон дер Ляєн заявила, що ЄС найближчим часом створить Міжнародний центр для розслідування злочину агресії рф, який займатиметься координацією збору доказів. У Києві розглядали створення цього центру як перший практичний крок у формуванні архітектури майбутнього трибуналу.

До цього США старанно уникали висловлення своєї офіційної позиції з питання трибуналу для російських високопосадовців. Однак активність України, ЄС і Британії на цьому треку поставила Вашингтон перед загрозою втратити вплив у переговорах, і змусила робити практичні кроки у бік визначення публічної позиції.

Як наслідок, у лютому 2023 р. США приєдналися до Core Group. Генеральний прокурор США М. Гарланд відвідав 3-4 березня 2023 р. міжнародну конференцію «United for Justice» у Львові, у рамках якої генеральні прокурори Словаччини, Латвії, Литви, Естонії, Польщі, України, Румунії, які входять до Спільної слідчої груп (ЖТ), підписали угоду про створення влітку у Гаазі на базі Євроюсту Міжнародного центру з розслідування злочину агресії проти України (International Centre for the Prosecution of the Crime of Aggression against Ukraine – ICRA). Тоді ж був підписаний меморандум між про взаєморозуміння між Міністерством юстиції США та країнами-членами ЖТ.

Зрештою, 27 березня посол з особливих доручень Держдепартаменту США у сфері глобального кримінального правосуддя Бета ван Скаак, виступаючи в Католицькому університеті Америки, повідомила, що США підтримують створення трибуналу за злочин агресії проти України у формі інтернаціоналізованого суду з міжнародними елементами в рамках судової системи України [4]. Ця гібридна модель спиралася на досвід спеціальних судових палат із розслідування злочинів у Косові. У подальшому США підтримали відкритий 3 липня 2023 р. у Гаазі Міжнародний центр з розслідування злочину агресії проти України (ICRA), а також делегували до нього спеціального прокурора з питань злочину агресії Дж. Кім.

Таким чином, навесні 2023 р. окреслилися три юридичні моделі створення спеціального трибуналу щодо злочину агресії рф:

1. на основі угоди України з ООН на підставі відповідної резолюції, ухваленої Генеральною Асамблеєю;
2. на основі багатостороннього відкритої міжнародної угоди між зацікавленими у покаранні російських керівників країнами;
3. створення трибуналу як суду, що буде частиною судової системи України, із залученням міжнародних елементів (судді, прокурори, місцезнаходження у Європі).

Україна активно просувала перший варіант і водночас постійно на найвищому рівні наголошувала, що гібридний варіант трибуналу (інтернаціоналізований суд), є неприйнятним. Зокрема президент В. Зеленський під час свого візиту до Нідерландів 4 травня 2023 р. наголосив: «Якщо ми хочемо справедливості, ми не повинні шукати виправдання, посилатися на недоліки міжнародного права. Нам потрібні справжній мир і справжнє правосуддя, повноцінний трибунал, а не якісь гібридні заміни цьому» [5, с. 408].

Позиція України містила як політичні, так і юридичні аргументи.

Насамперед, інтернаціоналізований суд не матиме належної міжнародної легітимності та не зможе подолати персональний імунітет в. путіна. У нинішніх умовах це здатне забезпечити лише рішення ГА ООН, яке б об'єднало більшість міжнародного спільноти. По-друге, гібридний формат трибуналу містить ризики звуження юридичної оцінки російської агресії до рівня міждержавного конфлікту, у той час коли мова йде про злочин проти миру та міжнародного правопорядку. По-третє, створення гібридного трибуналу із залученням міжнародних прокурорів і суддів як частини судової системи України потребує змін до Конституції, внесення яких неможливе під час воєнного стану.

Натомість США та провідні країни ЄС виступали за створення спецтрибуналу за гібридною моделлю, що не влаштовувало Україну. Така позиція західних партнерів обґрунтовувалася трьома аргументами. По-перше, згідно із Статутом ООН, право створювати міжнародні трибунали має лише Рада Безпеки. На даний момент не існує прикладів створення повноцінних трибуналів за рішенням Генеральної Асамблеї, а тому використання її резолюції для створення трибуналу є суперечливим.

По-друге, існує проблема політичної підтримки створення трибуналу проти рф у Генеральній Асамблеї. Резолюції, які стосуються міжнародного миру та безпеки, потребують схвалення 2/3 країн-членів ООН, тобто не менше 129 голосів. По-третє, вірогідність того, що в. путін коли-небудь фізично опиниться на лаві підсудних є майже нульовою. Але у рамках гібридного трибуналу можна підготувати обвинувальні вироки та ордери на арешт для путіна та інших найвищих політичних і військових керівників, які були залучені до планування та ведення війни. Практично всі вони не мають посадового імунітету від переслідування і можуть бути притягнуті до відповідальності за злочин агресії. Це значною мірою відновить справедливість.

Непублічно адміністрація Байдена, підтримуючи модель гібридного трибуналу, переслідувала й політичні інтереси. По-перше, створення повноцінного трибуналу стало б стримуючим фактором для нинішніх керівників росії щодо укладання мирної угоди. Тому слід було залишити вікно для дипломатії на випадок, якщо доведеться домовлятися з в. путіним. Також ці міркування передбачали прагнення США і деяких їх союзників відтермінувати створення спецтрибуналу до закінчення війни.

По-друге, протидія створенню повноцінного трибуналу через рішення ГА ООН була продиктована небажанням США та провідних держав ЄС сприяти створенню прецеденту, який у майбутньому може бути використаний проти них.

Наприкінці серпня 2023 р., зрозумівши відсутність достатньої підтримки в ООН своєї моделі спецтрибуналу, українська влада погодилася розглянути видозмінений формат гібридної моделі – створення трибуналу в іншій міжнародній авторитетно визнаній юрисдикції, Нідерландів. Як зазначив

заступник голови Офісу президента А. Смирнов, «українська модель «не злетіла», оскільки міжнародне право перебуває в заручниках глобальної політики. Кілька західних столиць, включно з Вашингтоном, побоюються, що їх самих згодом покарають «за російською схемою». Вони також проводять військові кампанії за кордоном. І про це треба чесно говорити» [1, с. 143].

1. Махаринець Д. Є. Ретроспективний аналіз міжнародних кримінальних трибуналів у період середини ХХ – початку ХХІ ст. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2023. №64. С. 140-144.

2. Спецтрибунал для керівництва рф: Кулеба назвав п'ять основних параметрів. Слово і діло. 14 липня 2022 р. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/07/14/novyna/pravo/specztrybunal-kerivnyctva-rf-kuleba-nazvav-pyat-osnovnyx-parametriv>.

3. Кориневич А. Спецтрибуналу щодо злочину агресії проти України бути. URL: https://lb.ua/world/2023/03/30/550411_spetstribunalu_shchodo_zlochynu_agresii.html.

4. «Навряд чи хтось заарештує путіна, поки він голова держави». Інтерв'ю з Бет ван Скаак, послом США з особливих доручень з питань глобального кримінального правосуддя. «Бабель». 14 серпня 2023 р. URL: <https://babel.ua/texts/97369-navryad-chi-htos-zaareshtuye-putina-poki-vin-golova-derzhavi-duzhe-neoptimistichne-interv-yu-z-bet-van-skaak-predstavniceyu-derzhdepu-ssha-z-globalnogo-kriminalnogo-pravosuddya>.

5. Смирнов М. І. Спеціальний міжнародний трибунал ad hoc щодо злочину агресії росії проти України як механізм для розслідування та притягнення до відповідальності країни-агресора. *Київський часопис права*. 2023. №1. С. 403-410.

ПЕРЕТЯТКО О. В

курсант 1 курсу факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції

Науковий керівник:

Олександр ЖУРАВЕЛЬ,

Доктор філософії, старший викладач кафедри спеціальної-фізичної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Міжнародне співробітництво є одним з найважливіших елементів в умовах збройної агресії, оскільки саме вона дає безліч важливих елементів, таких як гуманітарна допомога для цивільних, військові поставки для підтримки армії, або інші необхідні речі.